

Kulturminnekriminalitet og strafferettslig inndragning

Professor dr.juris Johan Boucht, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo*

1 INNLEDNING

Slik Lord Justice Finlay en gang sa, er kulturminner «one of the most important national assets belonging to the people is their heritage and knowledge of its true origins and the buildings and objects which constitute keys to their ancient history».¹ Beskyttelse av kulturminner er dermed viktig. Det er heller ikke urimelig å mene at eierskapet til slike ikke automatisk bør tilfalle den som finner dem.

Kulturminner er spesielle på den måten at de utgjør en viktig kilde til forståelsen av sin egen historie, av hvordan folk levde i eldre tid, og av hvordan landet har utviklet seg gjennom århundrene. Kulturminner kan også bidra til å skape kulturell tilhørighet.² Kulturminner er spesielle også ved at det ofte er vanskelig å vurdere deres verdi rent økonomisk på samme måte som for eksempel penger eller erstatningsbare (forbruks)gjenstander. Kriminalitet rettet mot kulturminner, særlig når dette innbefatter ødeleggelse eller av annen grunn innebærer at man ikke lenger kan få dem tilbake, er derfor særskilt beklagelig fra et historisk og kulturelt perspektiv. Ettersom handel med kulturminner kan være til dels meget lukrativ, er den internasjonale kriminaliteten relatert til kulturminner likevel omfattende. Podesta legger til grunn at den illegale handelen med kulturminner («cultural property») er den tredje mest lønnsomme ulovlige handelen i verden etter handel med narkotika og våpen.³ Ulovlig salg av kulturminner utgjør også en ikke ubetydelig kilde til terrorfinansiering.⁴

Strafferettslig inndragning er en viktig tilleggsaksjon ved mange typer kriminalitet. Inndragning kan rettes mot den vinningen som et lovbrudd har generert, men også mot produktet av en straffbar handling eller de hjelpemidlene som ble brukt ved den straffbare

* Jeg vil takke Alf Petter Høgberg, Nikolai K. Winge og redaktørene for synspunkter på et tidligere utkast av artikkelen.

1 *Webb v. Ireland* [1988] IR 353.

2 Janet Ulph og Ian Smith, *The illicit trade in art and antiquities. International recovery and criminal and civil liability*, Oxford 2012 s. 13.

3 Janene Marie Podesta, «Saving culture, but passing the buck: How the 1970 UNESCO Convention undermines its goals by unduly targeting market nations», *Cardozo Journal of International and Comparative Law* 2008 s. 461.

4 Se for eksempel FNs sikkerhetsråds resolusjon 2368 (2017) og 2199 (2015). Se også <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/03/antiquities-looted-by-isis-end-up-in-london-shops>.

handlingen. Også ved kulturminnekriminalitet er inndragning en viktig sanksjon. I artikkel 14(3) av Europarådets konvensjon om kulturminnekriminalitet fra 2017 fremholdes nødvendigheten av inndragning på dette området:⁵

Each Party shall take the necessary legislative and other measures, in accordance with domestic law, to permit seizure and confiscation of the:

- a. instrumentalities used to commit criminal offences referred to in this Convention;
- b. proceeds derived from such offences, or property whose value corresponds to such proceeds.

Kulturminneloven regulerer kulturminner og kulturmiljøer av nasjonal verneverdi i Norge.⁶ Viktig for kulturminnevernet er imidlertid også plan- og bygningsloven (lov om planlegging og byggesaksbehandling 27. juni 2008 nr. 71), som gjelder kulturminner mer generelt. En ambisjon med plan- og bygningsloven er å muliggjøre at kulturminner og kulturmiljøer blir tatt vare på innenfor den alminnelige areal- og samfunnsplanleggingen (se § 3-1 bokstav b).⁷ Et viktig virkemiddel for å regulere kulturminner er dermed også arealplanlegging (se f.eks. § 11-8 tredje ledd bokstav c og § 12-5 andre ledd nr. 5).

I det følgende drøftes strafferettslig inndragning på kulturminneområdet. Selv om inndragning nok oftest skjer i tilknytning til ulovlig salg, import og eksport av kulturminner, kan ulike former for inndragning bli aktuelle ved ulike typer kulturminnekriminalitet. Ettersom det hovedsakelige fokuset i denne artikkelen er inndragningslovgivningen, ikke kulturvernlovgivningen, brukes i det følgende kulturminneloven som eksempel når det gjelder inndragningsreglens relevans på kulturvernområdet. Kulturminneloven inneholder ikke egne bestemmelser om inndragning, og derfor anvendes de vanlige strafferettslige reglene også i dette tilfellet.

Først behandles på et generelt plan hva kulturminner og kulturminnerelatert kriminalitet er. Deretter drøftes forskjellige måter spørsmålet om inndragning kan bli aktuelt på dette området.

5 Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property, 19.5.2017. En annen viktig konvensjon på dette området, hvori inndragning imidlertid ikke er eksplisitt nevnt, er Unescos Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, 14.11.1970. Også de relevante EU-dokumenter bør nevnes: Directive of 15 May 2014 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State (2014/60/EU) og Regulation of 18 December 2008 on the export of cultural goods (116/2009).

6 Ot.prp. nr. 51 (1991–92) s. 10.

7 Se NOU 2001:7 s. 202. Om forholdet mellom kulturminneloven og plan- og bygningsloven vedrørende kulturminnevern, se Elin Børrud, Torill Nyseth og Nikolai K. Winge, «Kulturminnevern i lov og praksis», i Gro Sandkjær Hanssen og Nils Johan Aarsæther (red.), *Plan- og bygningsloven 2008. En lov for vår tid?*, Oslo 2018 s. 394–399. Om plan- og bygningslovens virkemidler for vern av kulturminner, se særlig s. 395–396.

2 KULTURMINNER – HVA ER DET?

Med «kulturminner» menes etter kulturminneloven (lov om kulturminner 9. juni 1978 nr. 50) § 2 første ledd «alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til». Med «kulturmiljøer» menes «områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng», jf. § 2 andre ledd.

Kulturminneloven skiller mellom såkalte legalfredede og vedtaksfredede kulturminner.⁸ Automatisk fredede kulturminner er i henhold til loven faste fornminner fra oldtid og middelalder. Skillet mellom middelalder og nyere tid regnes fra reformasjonen i Norge i 1537.⁹ Automatisk fredede kulturminner fra denne perioden oppregnes i § 4 og innbefatter blant annet boplasser, huler, hus, kirker, arbeids- og verkstedsplasser av alle slag, spor etter åkerbruk av alle slag, forsvarsverk av alle slag, tingsteder, kultplasser, bautasteiner, kors og andre slike minnesmerker, steinsetninger og gravminner av ethvert slag.

Automatisk fredning innebærer at eier må finne seg i rådighetsbegrensninger på eiendommen. Fredningen innebærer normalt et forbud mot ombygging og andre endringer som er i strid med formålet med fredningen.¹⁰ Ved planlegging av offentlige og større private tiltak plikter den ansvarlige lederen eller det ansvarlige forvaltningsorganet etter kulturminneloven § 9 å undersøke om tiltaket vil virke inn på automatisk fredede kulturminner. Utgifter til slik «særskilt gransking av automatisk fredete kulturminner» bæres ifølge § 10 av tiltakshaveren.

Vedtaksfredede kulturminner er på sin side kulturminneforekomster av nyere dato, men som likevel oppfyller kravet om nasjonal verneverdi etter kulturminneloven.¹¹ Dette kan ut fra en konkret vurdering gjelde bygninger eller anlegg fra nyere tid (§ 15), fredning av område rundt et fredet kulturminne (§ 19) eller fredning av et kulturmiljø (§ 20).

Løse kulturminner og skipsfunn er regulert i lovens kapittel III og IV. Ved funn av løse gjenstander er spørsmålet oftest hvem som eier dem, det vil si eiendomsretten til gjenstandene. Finner av både løse kulturminner og skip plikter snarest mulig å melde funnet til vedkommende politimyndighet på stedet eller til vedkommende myndighet. Hvem denne myndigheten er, er regulert i § 1 i forskrift om faglig ansvarsfordeling mv. etter kulturminneloven, men er i mange tilfeller Riksantikvaren.¹²

8 Børrud, Nyseth og Winge 2018 s. 396–397.

9 Ot.prp. nr. 7 (1977–78) s. 26.

10 Ot.prp. nr. 50 (1998–99) s. 40.

11 Børrud, Nyseth og Winge 2018 s. 397.

12 Forskrift 9. februar 1979 nr. 8785.

3 KULTURMINNEKRIMINALITET – HVA ER DET?

Kulturminnekriminalitet er et vidt begrep, men sikter til kriminalitet som på en eller annen måte er rettet mot, eller relatert til, kulturminner.¹³ Selv om det fra et norsk perspektiv kan være naturlig å la kulturminner fra Norge tjene som utgangspunkt, kan den straffbare handlingen også rette seg mot ulovlig ervervede gjenstander fra utlandet, for eksempel fra Irak eller Syria.

Kriminaliteten kan, for det første, være rettet direkte mot kulturminnet. Forsettlig eller uaktsom overtredelse av forbud, påbud, vilkår eller bestemmelser gitt i eller i medhold av kulturminneloven er straffbart etter lovens § 27. Dette kan innbefatte for eksempel å sette i gang «tiltak som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredet kulturminne» (§ 3), å unnlate å følge meldeplikten (§§ 12 og 14) eller å unnlate å følge undersøkelsesplikten ved automatisk fredede kulturminner (§ 9). Ettersom strafferammen er bøter eller fengsel i inntil ett år, og under særdeles skjerpene omstendigheter i inntil to år, er forsøk (strl. § 16) på slik forsettlig handling også straffbar.

Kulturminnekriminalitet kan også innbefatte for eksempel tyveri (strl. §§ 321–323) eller skadeverk (strl. §§ 351–353) rettet mot kulturminner. Etter strl. § 352 andre ledd er i tillegg blant annet det at skadeverk innebærer ødeleggelse av gjenstand som har en betydelig historisk, nasjonal eller religiøs verdi, en grunn som kan kvalifisere skadeverket som særlig grovt. Kulturminnekriminaliteten kan også ta formen av heleri (strl. § 332) hvis noen mottar eller skaffer seg eller andre del i utbytte eller gjenstand som er eller representerer ulovlig ervervede kulturminner, for eksempel mynter, smykker og så videre.

Også hvitvasking etter strl. § 337 kan bli aktuelt. Etter bestemmelsens første ledd bokstav a straffes den for hvitvasking som «ytter bistand til å sikre utbyttet av en straffbar handling for en annen ved for eksempel å innkreve, oppbevare, skjule, transportere, sende, overføre, konvertere, avhende, pantsette eller investere det». Bokstav b gjelder den som «gjennom konvertering eller overføring av formuesgoder eller på annen måte skjuler eller tilslører hvor utbyttet av en straffbar handling han selv har begått, befinner seg, stammer fra, hvem som har rådigheten over det, dets bevegelser, eller rettigheter som er knyttet til det». Med utbytte likestilles blant annet gjenstand. Uaktsom hvitvasking er straffbart etter strl. § 339.

13 Kapittel 2 i Europarådets konvensjon om kulturminnekriminalitet fra 2017 krever kriminalisering av et antall ulike handlinger som er rettet mot kulturminnekriminalitet. Dette innbefatter tyveri (artikkel 3), ulovlig utgraving (artikkel 4), ulovlig import (artikkel 5), ulovlig eksport (artikkel 6), å anskaffe kulturminner som stammer fra ulovlige handlinger (artikkel 7), å tilby markedet kulturgjenstander som er ulovlig ervervet (artikkel 8), falsifisering av dokumenter (artikkel 9) og ødeleggelse av kulturminner (artikkel 10). Også medvirkning til slike handlinger bør etter artikkel 11 være kriminalisert. Også juridiske personer bør kunne bli holdt ansvarlige for slike handlinger (artikkel 13).

Straffansvar for hvitvasking kan bli aktuelt for eksempel når en person bidrar til å skjule kulturminnets opprinnelse og derved tilslører hvor utbyttet stammer fra, eller til å endre et stjålet kulturminnes ytre slik at det ikke lenger er mulig å identifisere. Hvitvaskingsansvar kan også bli aktuelt mot den som bidrar til å transportere gjenstanden ut av landet eller til å selge den på en auksjon, slik at gjenstanden derved blir konvertert til penger.

Også korrupsjonsbestemmelsene i strl. §§ 387 og 388 kan bli relevante ved kulturminne-kriminalitet. Et eksempel kan være at noen gir eller tilbyr en tjenestemann i utlandet, for eksempel en politimann eller tolltjenestemann, en utilbørlig fordel i anledning av utøvelsen av hans stilling for å få tillatelse til å føre ut et kulturminne av landet. Etter strl. § 387 andre ledd menes med stilling, verv eller oppdrag også stilling, verv eller oppdrag i utlandet.

I tillegg er forsøk på og medvirkning til slike handlinger straffbart etter de alminnelige reglene i strl. §§ 15 og 16.

4 STRAFFERETTLIG INNDRAGNING – GENERELLE HOVEDLINJER

Som nevnt finnes det forskjellige typer inndragning, som rettferdiggjøres på delvis ulike grunnlag. De generelle bestemmelsene om strafferettslig inndragning i norsk rett finnes i strl. §§ 67–76. Det finnes i hovedsak fire ulike typer inndragning. Den mest grunnleggende formen er utbytteinndragning, det vil si inndragning av det økonomiske utbyttet som en straffbar handling har generert. I norsk rett finnes hovedregelen om dette i strl. § 67. Inndragning av utbytte fra en straffbar handling er en obligatorisk sanksjon.

Med «økonomisk utbytte» siktes det både til direkte vinning i form av øket formuesmasse, for eksempel provisjon ved salg av et visst produkt, men også til indirekte vinning i form av en besparing av utgift som følge av den straffbare handlingen.¹⁴ Ved utbytteinndragning kreves det en kausal kobling mellom den straffbare handlingen som gjerningsmannen blir dømt for, og det utbyttet som blir begjært inndratt. Dette innebærer at det inndratte utbyttet må i sin helhet kunne kobles til den relevante forbrytelsen. Etter strl. § 67 er ansvaret basert på bruttovinningen, det vil si at utgifter ikke kommer til fradrag.¹⁵ Kan størrelsen på utbyttet ikke godtgjøres, fastsettes beløpet skjønnsmessig. Ansvaret etter bestemmelsen kan reduseres eller falle bort i den grad inndragning vil være klart urimelig. Inndragning etter § 67 innbefatter både gjenstands- og verdiinndragning. Inndragning foretas selv om lovbryteren var utilregnelig eller ikke utviste skyld.

14 Se nærmere Magnus Matningsdal, *Straffeloven. Den alminnelige del. Kommentaarutgave*, Oslo 2016 s. 605–607.

15 Ettersom formålet for inndragning er vinningsnøytralisering, det vil si å gjenopprette *status quo ante*, og ikke å tilføre ytterligere straff, finnes det gode grunner til å mene at inndragning som hovedregel burde bestemmes etter det faktiske nettoutbyttet. Ellers vil den overstigende delen lett få karakteren av en tilleggsbot. Se for eksempel Gustaf Almkvist, *Förverkande av egendom*, Uppsala 2014 s. 63 og Johan Boucht, *The limits of asset confiscation. On the legitimacy of extended appropriation of criminal proceeds*, Bloomsbury 2017 s. 98.

I strl. § 68 finnes det regler om såkalt utvidet inndragning av utbytte, som tar sikte på tilfeller der en gjerningsmann, som er blitt domfelt for en viss type kriminalitet, har en eiendomsmasse som ikke kan forklares med hans lovlige inntekt. Selv om det er sannsynlig at formuen er ulovlig anskaffet, kan eiendommen imidlertid ikke inndras etter § 67 hvis den ikke kan kobles til et lovbrudd som personen er domfelt for.

For å kunne inndra etter denne bestemmelsen kreves, for det første, at lovbryteren finnes skyldig i en straffbar handling som etter sin art kan gi betydelig utbytte. Han kan da enten ha foretatt en eller flere straffbare handlinger som samlet kan medføre straff av fengsel i seks år eller mer, eller minst én straffbar handling som kan medføre straff av fengsel i to år eller mer om han de siste fem årene før handlingen ble begått, er ilagt straff for en handling av en slik art at den kan gi betydelig utbytte. Også forsøk på slik handling kan omfattes. Dette innebærer at inndragning også kan omfatte eiendom som ikke kan kobles til lovbrudd som personen er dømt for, men som kan forutsettes å stamme fra straffbare handlinger.¹⁶

Alle formuesgoder som tilhører lovbryteren, kan inndras hvis han ikke sannsynliggjør at formuesgodene er ervervet på lovlig måte. Reglene om utvidet inndragning bygger dermed på omvendt bevisbyrde hva gjelder ervervs måten av formuen.

Inndragning kan også rettes mot såkalte instrumentaliteter, det vil si gjenstander som blir brukt ved en straffbar handling (*instrumenta sceleris*). Dette kan for eksempel innbefatte inndragning av innbruddsredskap, penger, en bil eller en metalldetektor. Reglene om dette finnes i strl. § 69 bokstav c. I stedet for selve eiendommen kan også dets verdi bli inndratt, for eksempel om eiendommen eies av noen annen.

For det tredje kan inndragning bli relevant i forhold til ting som er frembrakt ved en viss straffbar handling, altså produktet av handlingen (*productum sceleris*). Reglene om dette finnes i strl. § 69 bokstav a. Et typisk eksempel er inndragning av ulovlig produsert alkohol. Også ting som har vært gjenstand for en straffbar handling, kan bli inndratt (*corpus delicti*), for eksempel smuglergods eller ulovlig fanget fisk. Reglene om dette finnes i strl. § 69 bokstav b.

Disse tre sistnevnte inndragningsformene i strl. § 69 er spesielle i den forstand at de ikke treffer utbyttet (det vil si lovbryterens merverdi), men kommer i stedet i tillegg til den øvrige

16 Utvidet inndragning har i EMDs praksis blitt funnet å utgjøre straff etter artikkel 7 (se *Welch v. the United Kingdom*, application no. 17440/90 (ECtHR, 9. februar 1995) og *Phillips v. the United Kingdom*, application no. 41087/98 (ECtHR, 5. juli 2001)). I Rt. 2004 s. 1126 fant Høyesterett at utvidet inndragning er en «criminal charge» etter artikkel 6(2). Det foreligger et *prima facie* spenningsforhold mellom den tolkningen av artikkel 7 som storkammeret gjør i *G.I.E.M. S.r.l. v. Italy*, No. 1828/06 34163/07 19029/11 (ECtHR, 28.6.2018), og utvidet inndragning etter strl. § 68 til den del inndragning kan besluttes for presumert kriminalitet. I avgjørelsen fant storkammeret at artikkel 7 bør tolkes slik at straff alltid krever etablering av skyld («the existence of a mental link through which an element of liability may be detected in the conduct of the person who physically committed the offence»). Samtidig er det ifølge domstolen ikke utelukket i enkelte tilfeller å etablere et objektivt ansvar ut fra presumsjoner (det vil si selv om gjerningspersonen ikke utviste skyld) under forutsetning av at det ikke gjør det umulig for personen «to exonerate himself from the accusations against him».

straffen. Slik inndragning får dermed lett formen av ren tilleggsstraff.¹⁷ Ved avgjørelsen av om inndragning skal foretas, og hvilket omfang inndragningen skal ha, skal det derfor etter strl. § 69 andre ledd særlig legges vekt på om inndragning er påkrevd av hensyn til en effektiv håndheving av straffebudet. Det er også viktig å vurdere om inndragning er forholdsmessig blant annet i lys av de andre reaksjonene som ilegges, og konsekvensene for den som inndragningen rettes mot.

En ytterligere form for inndragning er såkalt preventiv inndragning. Med dette tas det sikte på inndragning som ikke er relatert til en bestemt allerede utført handling, men til handlinger som kan komme til å bli utført i fremtiden. Etter strl. § 70 kan en ting inndras når det på grunn av tingens art og forholdene for øvrig er en nærliggende fare for at den vil bli gjort til gjenstand for eller brukt ved en straffbar handling. Hvis tingen er egnet til bruk ved kroppskrenkelser, er det tilstrekkelig at det er fare for slik bruk. Det kan for eksempel dreie seg om redskap som med en betydelig grad av sannsynlighet er egnet til å bli brukt ved straffbare handlinger, eller penger som mistenkes å kunne bli brukt ved straffbare handlinger.

5 STRAFFERETTLIG INNDRAGNING VED KULTURMINNEKRIMINALITET¹⁸

5.1 *Inndragning av økonomisk utbytte*

Inndragning av økonomisk utbytte som stammer fra kulturminnekriminalitet, er en sentral sanksjon, som sikter mot å nøytralisere den vinningen som gjerningsmannen har gjort seg gjennom den straffbare handlingen. Et eksempel er en gjerningsmann som har solgt kulturminner som han har skaffet seg på ulovlig måte og derigjennom fått økonomisk utbytte. Han kan for eksempel ha solgt løse gjenstander fra en bygning som er fredet, eller gamle mynter som staten egentlig er eier til, eller tatt grus fra en ås og derved ødelagt et fornminne og deretter solgt grusen videre til en tredjepart. Inndragning kan også bli aktuelt ved for eksempel hvitvasking eller korrupsjon relatert til kulturminner.

Utbytteinndragning kan videre bli aktuelt i tilfeller der den straffbare handlingen, i stedet for å ha innebåret en direkte vinning av den straffbare handlingen, har resultert i innsparing av utgifter. Gjerningsmannen kan for eksempel som en følge av den ulovlige handlingen ha spart utgifter til søknader om tillatelse eller kostnader for arkeologisk utgraving i sammenheng med at et fornminne blir funnet. Etter kulturminneloven § 10 bæres «utgifter til særskilt gransking av automatisk fredete kulturminner eller særskilte tiltak for å verne dem på grunn av tiltak ... av tiltakshaveren».

¹⁷ Se for eksempel *Ismayilov v. Russia*, application no. 30352/03 (ECtHR, 6. november 2008).

¹⁸ Her drøftes det bare strafferettslig inndragning. Inndragning kan også skje etter andre regelverk, for eksempel etter tolloven § 16-8.

Alternativt kan verdien av gjerningsmannens eiendom ha økt som en følge av den straffbare handlingen. Utbyttet består da i økningen av eiendommens verdi. Et eksempel på dette er Høyesteretts kjennelse inntatt i Rt. 2000 s. 2023. I denne saken hadde en bygning tilhørende losjen Karakterens Prøve i Mo i Rana blitt revet i strid med en midlertidig beslutning om fredning av bygningen under kulturminneloven § 22 fjerde ledd. Verdien av tomten med bygget ble estimert til cirka 1 million kroner, mens tomten uten bygningen ble vurdert til cirka 3 millioner kroner. Høyesterett fant dermed at losjens utbytte som en følge av handlingen var 2 millioner kroner. I tråd med lagmannsretten ble imidlertid inndragning bestemt til 1 million kroner ut fra en rimelighetsvurdering (se også s. 42).

For å oppnå vinningsnøytralisering ved suksessive erverv, der en eiendom er blitt solgt videre for høyere beløp, bør inndragning skje i hvert relevante ledd. Hvis A selger en ulovlig ervervet eiendom til B, som deretter selger den til C med vinning, så bør vinningen fra de forskjellige transaksjonsleddene bli inndratt. Et eksempel på en slik situasjon finnes i dommen inntatt i Rt. 2010 s. 850. I denne saken hadde A solgt inventarer som hørte til en fredet bygning, til B for 290 000 kroner i strid med kulturminneloven § 27. B, som var antikkhandler, solgte gjenstandene videre til C for 400 000 kroner. Lagmannsretten besluttet inndragning fra B på 110 000 kroner, men Høyesterett reduserte beløpet, ut fra domstolens syn på rekkevidden av fredningen, til 90 000 kroner. Den solgte eiendommen ble i tillegg inndratt fra C. As gevinst på 290 000 kroner er derimot ikke nevnt i påtaleskriftet, og dermed heller ikke i lagmannsrettens eller Høyesteretts dommer. Denne vinningen synes dermed ikke å ha blitt inndratt, selv om det er vanskelig å se hvorfor ikke også dette beløpet skulle måtte inndras etter reglene i strl. § 67.

Mens nettoprinsippet var utgangspunktet etter den gamle loven (gjerningsmannen hadde altså som utgangspunkt krav på fradrag), er hovedregelen etter strl. § 67 at utgifter ikke kommer til fradrag, altså bruttoprinsippet.¹⁹ Gjerningsmannen har altså aldri krav på fradrag etter gjeldende rett. Det finnes likevel fortsatt en viss mulighet til å gjøre fradrag etter rimelighetsregelen i strl. § 67 første ledd siste punktum i enkelte tilfeller der det tidligere ble gjort fradrag fra det kalkulerede vederlaget basert på nettoprinsippet.²⁰ I for eksempel Rt. 2010 s. 850 ble det fra B inndratte beløpet begrenset til netto overskudd fra handelen ut fra partenes prosessopplegg, selv om Høyesterett fremholder at lovens utgangspunkt er bruttoinndragning. I denne saken fremstår et slikt resultat rimelig.

19 Se Magnus Matningsdal, *Inndragning*, Oslo 1987 s. 169–170. Dette utgangspunktet er imidlertid ikke gitt. I for eksempel svensk rett gjelder derimot et nettoprinsipp, også ved narkotikainnkjøp (se Högsta domstolens dom NJA 2016 s. 202). Se også Gustaf Almkvist, «Avdrag för inköpsutgifter vid utbytesförverkande», *Juridisk Tidskrift vid Stockholms universitet* 2016 s. 708–709. Også i finsk rett er utgangspunktet et nettoprinsipp, selv om hovedregelen er at man ikke kan gjøre fradrag for kostnader for handlinger som i seg selv er ulovlige. Se for eksempel avgjørelsene HD 2011:61 og HD 2017:56.

20 Se Matningsdal 2016 s. 612.

Ifølge strl. § 67 første ledd siste punktum kan ansvaret etter bestemmelsen reduseres eller falle bort i den grad inndragning vil være klart urimelig.²¹ Det dreier seg likevel om en snever unntaksbestemmelse.²² Argumenter for en slik reduksjon kan være at resosialisering ellers ville bli vanskeliggjort, eller at dobbeltinndragning ellers ville oppstå.²³ Også negative konsekvenser for øvrige familiemedlemmer bør kunne utgjøre en slik grunn. Avgjørelsen i Rt. 2000 s. 2023 indikerer at negative konsekvenser for en juridisk person av en slik natur at driftsforutsetningene helt opphører som en følge av inndragningen, muligens også kan bli tatt hensyn til. I tillegg kan som nevnt enkelte fradrag gjøres som tidligere ble gjort basert på nettoprinsippet. Slik sett er bestemmelsen en viktig «sikkerhetsventil» i et system som opprettholder et bruttoprinsipp som styrende kvantifiseringsprinsipp.

Mot denne bakgrunn kan utgangen i Rt. 2000 s. 2023, der en ordenslosje hadde blitt revet i strid med en midlertidig beslutning om fredning av bygningen, kort drøftes. Som allerede nevnt ble verdien av tomten med bygget estimert til cirka 1 million kroner, mens tomten uten bygningen ble vurdert til cirka 3 millioner kroner. Losjens vinning var dermed satt til 2 millioner kroner. I saken ble ikke relasjonen mellom brutto- og nettoprinsippet tematisert. På bakgrunn av at losjen var en ideell organisasjon, begrenset påtalemyndigheten sin påstand om inndragning til 1 million kroner.²⁴

Det er imidlertid uklart i denne saken hvorfor en forenings art skulle innvirke på inndragningsbeløpet (med 50 % reduksjon) i en situasjon der det råder enighet om at den vinningen som er oppnådd, er 2 millioner kroner. Det er riktignok mulig at inndragning av fullt beløp ville ha hatt konsekvenser for forutsetningene for foreningens fremtidige drift, og at dette muligens kunne ha vært en grunn til å redusere ansvaret, men det burde da ha blitt begrunnet separat.

I tillegg på kulturminneområdet kan strl. § 68 om utvidet inndragning bli aktualisert i enkelte tilfeller. Ettersom strafferammen i alternativ 1 (punktum a) er temmelig høy (seks år), vil det nok til inndragning etter strl. § 67 være mer sannsynlig at alternativ 2 (punktum b) blir brukt. Utvidet inndragning kan da bli foretatt om gjerningspersonen finnes skyldig i «minst én straffbar handling som kan medføre straff av fengsel i 2 år eller mer, og lovbrøyteren de siste 5 år før handlingen ble begått, er ilagt straff for en handling av en slik art at den kan gi betydelig utbytte».

21 Til sammenlikning kan nevnes at terskelen for slik rimelighetsreduksjon varierer mellom de ulike nordiske landene. I svensk rett kreves det at urimeligheten må være åpenbar (BrB 36:1), mens det etter finsk rett (SL 10:9) er tilstrekkelig at inndragningen er urimelig, det vil si at det ikke stilles noe krav om kvalifisert urimelighet. I svensk rett kan kanskje forskjellen forklares med at svensk rett utgår fra nettoprinsippet. I finsk rett brukes derimot et begrenset nettoprinsipp, slik at bare kostnader fra lovlig virksomhet kan komme til fradrag.

22 Ot.prp. nr. 8 (1998–99) s. 64.

23 Ot.prp. nr. 8 (1998–99) s. 24.

24 Etter strpl. § 38 andre ledd tredje punktum, slik bestemmelsen lød før endringen av inndragningsreglene i 1999, kunne domstolene ikke gå ut over den påstanden påtalemyndigheten hadde nedlagt, og både lagmannsretten og Høyesterett fastsatte inndragningen til dette beløpet. Etter någjeldende strpl. § 38 andre ledd er retten ikke bundet av tiltalen eller de påstander som er fremsatt med hensyn til straff og andre rettsfølger.

5.2. *Inndragning av hjelpemiddel, gjenstanden for eller produktet av en straffbar handling*

Ved siden av inndragning av utbytte som gjerningsmannen har fått som en følge av en straffbar handling, kan inndragning også rettes mot hjelpemiddel som er blitt brukt da handlingen ble begått (strl. § 69 bokstav c).²⁵ Eksempel på et slikt hjelpemiddel er en metalldetektor som er blitt brukt for å finne for eksempel metallmynter.

Som et eksempel fra praksis kan nevnes Agder lagmannsretts dom LA-2016-149919. A hadde over en periode på seks år ved hjelp av metalldetektor funnet og beholdt et antall løse kulturminner fra oldtid og middelalder.²⁶ Funnene ble ikke meldt til kulturminnemyndighetene, selv om A var klar over plikten til å melde fra om slike funn. Forsvareren anførte at A måtte frifinnes fra inndragning av metalldetektorene fordi det ikke var straffbart å søke etter løse kulturminner og ta dem med seg. Ettersom det straffbare forholdet skjer først ved at funn ikke meldes til rett myndighet, men beholdes av tiltalte, mente han at metalldetektorene dermed ikke hadde vært brukt til den straffbare handlingen som var å unnlate å melde fra til staten om at han hadde gjort et funn. Lagmannsretten var uenig i denne påstanden:

Tiltalte søkte etter kulturminner i flere år uten å ha noen planer om å melde funn slik han er pliktig til etter kulturminneloven § 13 annet ledd. Bruken av metallsøkerne var helt nødvendig for å kunne gjennomføre de straffbare handlinger han på tidspunktene for søkene hadde bestemt seg for å begå.

Det samme kan gjelde også for andre redskap, for eksempel spader eller gravemaskiner som er blitt brukt til å plyndre graver, men i prinsippet også kjøretøy som er blitt brukt til å frakte ulovlig ervervet eiendom.

Ved kulturminnekriminalitet kan inndragning også rettes mot gjenstanden for den straffbare handlingen, under forutsetning av at staten ikke allerede er eier av eiendommen (strl. § 69 bokstav b). Hvis staten allerede er eier av kulturminnet, for eksempel etter kulturminneloven, kan inndragning derimot ikke bli aktuelt.

Etter kulturminneloven § 12 er ting fra oldtid og middelalder (inntil år 1537), og også mynter fra før 1650 og samiske kulturminner eldre enn 100 år, statens eiendom når det synes klart at det ikke lenger finnes noen rimelig mulighet for å finne ut om det er noen eier, eller hvem som er eier, til eiendommen. Vedrørende båter og fartøy har staten eiendomsrett til mer enn hundre år gamle båter, skipsskrog, tilbehør, last og annet som har vært om bord, eller deler av slike ting, når det synes klart etter forholdene at det ikke lenger er rimelig mulighet for å finne ut om det finnes noen eier, eller hvem som er eier, til eiendommen.

²⁵ I Europarådskonvensjonen gjenfinnes bestemmelsen om slik inndragning i artikkel 14(3)(a).

²⁶ Dommen ble anket til Høyesterett (HR-2017-1298-A) vedrørende straffutmålingen.

Dette betyr at for eksempel gamle mynter potensielt kan inndras etter bestemmelsen i strl. § 69 bokstav b, om inndragning er påkrevd av hensyn til en effektiv håndheving av straffebudet, og om den er forholdsmessig. Fra praksis kan nevnes dommen Rt. 2010 s. 850, der den eiendommen som ble solgt i strid med fredningen, ble inndratt fra C.

Inndragning etter strl. § 69 bokstav b kan også bli aktuell ved smugling av kulturminner over landegrensen. Etter kulturminneloven § 23 a er det «forbudt å føre inn til landet kulturgjenstander som er ulovlig utført fra en stat som er part i en avtale hvor også Norge er part om tilbakelevering av kulturgjenstander eller om tiltak mot illegal import, eksport og handel med kulturgjenstander». Slike kulturminner som blir påtruffet, kan inndras etter nevnte bestemmelse.

Etter strl. § 69 bokstav a kan ting som er frembrakt ved en straffbar handling, også inndras. Denne inndragningsformen blir imidlertid neppe ofte aktuell ved kulturminnekriminalitet.

Som nevnt skiller inndragning av redskapet til eller gjenstanden for en straffbar handling seg fra utbytteinndragning ved at den ikke bygger på verdinøytralisering, men isteden kommer i tillegg til den straffen som blir utmålt for handlingen. Den er dermed av mer uttalt pønål karakter. Verdien av slik eiendom kan potensielt også oppgå til omfattende beløp. Et eksempel på slik inndragning er den tidligere nevnte dommen i Rt. 2010 s. 850, der C ble dømt for uaktsomt heleri. I lys av at hans utviste uaktsomhet lå i det nedre sjiktet av det straffbare, ble straffen fastsatt til betinget fengsel i 21 dager med en prøvetid på to år og en bot på 20 000 kroner. Verdien av inndragningen, det vil si det beløpet som han hadde betalt til B, var imidlertid 400 000 kroner.

Som en følge av dette blir proporsjonalitetsvurderinger sentrale både ved avgjørelsen av om inndragning skal foretas, og i så fall av hvilket omfang inndragningen skal ha. Ved denne vurderingen skal det etter strl. § 69 tredje ledd «særlig legges vekt på om inndragning er påkrevd av hensyn til en effektiv håndheving av straffebudet, og om den er forholdsmessig. Når forholdsmessigheten vurderes, skal det blant annet legges vekt på andre reaksjoner som ilegges, og konsekvensene for den som inndragningen rettes mot».²⁷ I tillegg til proporsjonalitetsvurderingen kommer også kravet etter strl. § 29 andre ledd om at den samlede reaksjonen skal stå i et rimelig forhold til lovbruddet når det ved fastsetting av straff er aktuelt å ilegge flere strafferettslige reaksjoner, som også gjelder ved utbytteinndragning.²⁸ Inndragning kan bli samordnet med både bot og fengsel.²⁹ For eksempel i et tilfelle som Cs i Rt. 2010 s. 850 kunne en drøftelse etter strl. § 67 tredje ledd om inndragningens forhold til den samlede reaksjonen ha vært motivert.

27 Liknende formuleringer gjenfinnes i BrB 36:2, som angir at inndragning i dette tilfellet kan skje «om det behövs för att förebygga brott eller om det annars finns särskilda skäl». I den finske SL 10:4 finnes det derimot ikke noen liknende eksplisitt begrensning, selv om inndragning av redskaper i andre tilfeller enn vedrørende skyte- og eggvåpen eller liknende livsfarlige redskaper og andre gjenstander eller annen eiendom hvis innehav er straffbart, er fakultativ. Ved vurderingen av nødvendigheten skal «särskild uppmärksamhet fästas vid förebyggandet av nya brott».

28 Om domstolspraksis, se Matningsdal 1987 s. 331–335 og Matningsdal 2016 s. 601.

29 Se Matningsdal 1987 s. 332–336.

6 DISPOSISJON AV INNDRATT EIENDOM

Så langt har ulike tilfeller der ulike regler om inndragning som kan bli relevante ved kulturminnekriminalitet blitt drøftet. I dette avsnitt kommer jeg til å si noe om disposisjonen av eiendom som blir inndratt grunnet kulturminnekriminalitet.

Etter strl. § 75 første ledd skjer inndragning til fordel for statskassen når ikke annet er bestemt (se imidlertid også andre og tredje ledd). Utgangspunktet for inndratt økonomisk utbytte som stammer fra for eksempel salg av ulovlig ervervede kulturminner, er dermed at det tilfaller statskassen og inngår i statens øvrige disponible midler. Det samme gjelder de midlene staten får gjennom salg på auksjon av konkrete gjenstander som blir inndratt. Inndratte gjenstander kan også bli destruert. Dersom den inndratte eiendommen består av kulturminner, er situasjonen imidlertid noe annerledes, ettersom salg på det åpne markedet, eller destruksjon, på grunn av kulturminnenes art ikke nødvendigvis er et hensiktsmessig alternativ.

For ulovlig ervervede utenlandske kulturminner finnes det særskilte regler om tilbakeføring av gjenstandene til deres opprinnelsesland. I kulturminneloven § 23 b angis at «en kulturgjenstand som befinner seg i Norge og som er ulovlig fjernet fra territoriet til en stat som er part i en avtale hvor også Norge er part om tilbakelevering eller om tiltak mot illegal import, eksport og handel med kulturgjenstander, skal tilbakeleveres til denne statens territorium». Det samme fremgår også av de forskjellige internasjonale instrumentene som gjelder på kulturminneområdet.³⁰ Det følger altså at eiendommen, så langt det er mulig, bør tilbakeføres til det landet det stammer fra. Dette kan gjelde for eksempel en vikingkniv som tilhører den svenske staten, eller kulturminner som ISIS har stjålet fra noen av de tidligere okkuperte områdene i Syria eller Irak, og solgt videre.³¹

Hvis man ikke vet hvor de inndratte kulturgjenstandene eller verdiene stammer fra, slik at man kan tilbakeføre dem, oppstår spørsmålet om hva man kan gjøre med dem. Her kan en kobling til den diskusjonen som føres i enkelte europeiske land om såkalt sosialt gjenbruk, eller redistribusjon, av inndratt eiendom være interessant. Slik redistribusjon fører tilbake til samfunnet deler av frukten fra straffbare handlinger og kan derfor være et positivt tiltak. For eksempel har man i Italia tilbakeført til samfunnet fast eiendom som er blitt inndratt etter de såkalte mafiareglene, og i Ungarn finnes programmer for sosialt gjenbruk av forfalskede gjenstander som klær og sanitetsprodukter.³² Også i Skottland og

30 Se for eksempel Directive of 15 May 2014 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State (2014/60/EU).

31 Se for eksempel https://www.theguardian.com/world/2018/aug/09/looted-iraqi-antiquities-return-home-after-uk-experts-crack-cold-case?CMP=Share_iOSApp_Other.

32 Se Barbara Vettori og Andrea Di Nicola, «The social reuse of confiscated assets in EU member states: From current experiences to an EU policy for a 'Powered-by-Citizens' fight against crime», i Katalin Ligeti og Michele Simonato (red.), *Chasing criminal money. Challenges and perspectives on asset recovery in the EU*, Bloomsbury 2017 s. 321–343.

Nederland har dette blitt praktisert. I EUs inndragningsdirektiv 2014/42/EU artikkel 10(3) oppmuntres medlemslandene til å vurdere mulighetene for slikt sosialt gjenbruk:

Member States should consider taking measures allowing confiscated property to be used for public interest or social purposes.

Denne diskusjonen synes også å kunne ha relevans for inndragning på kulturminneområdet. Resosialisering av stjalne kulturminner ville innebære at eiendommen ville bli tilbakeført til samfunnet. Dette kunne for eksempel innebære at inndratte kulturminner blir donert til museer eller private kulturinitiativ. Man kan også tenke seg at inndratt verdi som stammer fra kulturminnekriminalitet, ville bli øremerket for å fremme kulturarven i stedet for å tilbakeføres til den alminnelige statskassen.